

На сьогодні в ДНЦЗКСТК розроблено прототип уніфікованої системи керування базами даних усіх видів АВД ЧНІФ та супроводжуючих текстових і графічних документів. У ближчому майбутньому буде завершена розробка робочої версії інформаційно-пошукової системи АВД ЧНІФ, яка дозволить також сформувати і підтримувати відповідний архівний науково-довідковий апарат.

Список використаної літератури

- 1 Schüller Dietrich. Audiovisual research collections and their preservation. European Commission on Preservation and Access, 2008. URL: [http://www.tape-online.net/docs/audiovisual_research_collections .pdf](http://www.tape-online.net/docs/audiovisual_research_collections.pdf)
- 2 Боровик В., Омеляшко Р. Информационные технологии в сохранении культурного наследия населения, пострадавшего от Чернобыльской катастрофы // Tradicija ir dabartis. 2016. № 11. С.199–209. URL: <http://dx.doi.org/10.15181/td.v11i0.1446> (дата звернення 11.10.2017)
- 3 Jabłońska Marlena. Dokumentacja specjalna w archiwach. Opis tradycyjny i komputerowy, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011. 257 с.
- 4 Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) / Держкомархів України. УДНДІАСД; Укр. версія Г. В. Папакіна. 2-ге вид. К., 2002. 48 с.

УДК 811.161.2-112

О. Ю. Зелінська

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ В ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XVII ст.

В статье описываются способы выражения сравнительной семантики в проповедях и предисловиях к украинским старопечатным изданиям XVII в. В исследуемых текстах зафиксированы сравнительные конструкции разной структуры. Союзы, с помощью которых присоединялись сравнения, демонстрируют взаимодействие книжного и народного вариантов украинского языка. Средством выражения сравнения были предлоги, формы степеней сравнения прилагательных, наречия. Сравнительное значение выражалось также при помощи лексических средств.

Порівняння є одним із провідних образних засобів у художньому творі незалежно від часу його створення. У творах давньої писемності тропи, що базуються на порівнянні, мають низку специфічних ознак, якими вони різняться з цими ж образними засобами, але вжитими в художніх творах нового часу. Аналізуючи порівняння в давньоруських творах, Д. Лихачов зазначив, що передусім відмінність полягає в тому, що для порівнянь нового часу типовим є прагнення передати зовнішню подібність порівнюваних предметів, унаочнити об'єкт, створити ілюзію реальності; вони можуть підкреслювати важливі та другорядні деталі, створюючи ефект безпосереднього споглядання, а для порівнянь давньоруської літератури визначальною була внутрішня суть зіставляваних об'єктів, давньоруські письменники не ставили за мету конкретно представити об'єкт порівняння, вони порівнювали «сутності», прагнули розкрити значення об'єкта, його роль, функцію в доколишньому світі, розкрити його духовний зміст [5, с. 176–184]. Спостереження науковця про природу порівнянь цілком стосуються і текстів наступних періодів, включаючи і пам'ятки писемності XVII ст.

Насиченість давніх текстів порівняннями дає змогу реконструювати мовні засоби вираження порівняльного значення в діяхронії. Матеріалом дослідження для цієї

статті слугували переважно барокові проповіді та передмови до староукраїнських друкованих видань, які презентують тогочасну художню творчість.

У текстах досліджуваних проповідей засвідчено порівняння різної будови. Поширений структурний тип – це порівняльний зворот, який має у складі одне повнозначне слово. Такі порівняння характеризують широкий діапазон об'єктів, виконують функцію увиразнення зображуваного і походять з різних джерел, напр.: ... *учинил(ъ) шату бѣлую, якъ снѣгъ* (Галят., Ключ, с. 118); ... *огонь, который горы и скалы, яко солону, палить той одного згола в купинѣ опалил* (Туптало, с. 39); ... *зависть ты и летучаго опачнымъ словом, славу твою щиплючим, якъ стрѣлою, устрѣлитъ* (Туптало, с. 63). Частина з них є мовними універсаліями, що досі побутують у східнослов'янських мовах.

Взаємодію книжного і народного варіантів мови насамперед відображено у використанні сполучників, якими приєднані порівняльні конструкції. Для барокових проповідей характерне традиційне використання книжних сполучників *яко*, *якоже*, *якобы*, *аки*, які не збереглися в системі нової української мови:

- **яко**: *Побожнои памяти небожчик, яко сличный лебедь, учувиши близкостъ перѣходу живота своего, спѣвалъ пѣснь веселую і душеполезную* (Старушич, Казання, с. 269); *Нелѣтератъ старшій власне, яко слѣпый, не вѣдаеть кудася маеть удати, бо во тмѣ ходитъ* (Рад., Проп., с. 13);

- **якобы**: ... *з того себѣ славы и чести прымножыти усилюемо и въ пыху ся неросторонне подносимо, и такъ ся непристойно хвалимо, якобы ся вязень хвалилъ з своихъ кайдановъ* (Зиз., Повчання, с. 56); *Вѣра ест то яко бы око провадчае члѣва на дорогу сп(с)ніа* (Рад., Огородок, с. екг);

- **якоже**: *И якоже ... маслина плодовица в дому Бжїи плодоноса* (МІКСВ, с. 56);

- **аки**: приєднує переважно порівняння з книжного джерела: ... *и цвѣтуть, аки цвѣты блѣоуханіе дышуще, абїе бо тїи израстут и аки Кринь изцвѣтут* (Коп., Казання, с. 122); *Антоній яко Свѣзда Утрнѣа по средѣ обла(к), аки Луна полна въ дни, и аки слнце сїаа на црковь Вышнаго* (Рад., Огородок, с. скг).

Водночас проповіді містять звороти з народнорозмовними сполучниками, що й нині функціонують у системі української мови. Одним з поширених засобів оформлення порівняльної структури є сполучник **якъ**, за допомогою якого приєднують і порівняльні звороти, і частини складнопідрядного речення: *Дяволове душигъ людскїи ловили, якъ нѣякіє пчолки* (Рад., Опов., с. 256). *Давайте мл(с)тынню, а певне заквітнете, якъ Лилїа, вдачне пахнучаа* (МІКСВ, с. 350). Порівняльні звороти зі сполучником **як** – домінуюча конструкція і в сучасній українській літературній мові [1, с. 85].

Виразно українською рисою є використання питомого (ЕСУМ IV, с. 94) сполучника *ніби*. Порівняння, приєднані сполучником *нѣби*, широко представлені в текстах досліджуваних проповідей: *Хѣ Спѣте(л) з земли, нѣбы з чужой краины возвращаетса* (Рад., Вінець, с. к̃); *А скоро члѣвѣк з живота сего, нѣби гостъ з корчмы, исходити будет, ажъ на той час уже все дорого цѣнитъ* (Рад., Вінець, с. к̃з зв.); *Что ест сей свѣтъ?.. Ижъ естъ ролею, а люде сутъ нѣби класы* (Рад., Огородок, с. ц̃оа). Сполучник *ніби*, виражаючи відношення подібності, активно функціонує в сучасній українській мові [1, с. 84].

Досліджувані твори фіксують порівняльні конструкції, виражені синтаксичною структурою зі співвідносними словами *яко... тако* та властивими живому мовленню *якъ,.. такъ*: ... **яко** *слуга наемный албо куплений, у пана своего завше ест в працы, в страху, в небезпеченствѣ, так* *богача лакомого сердце завше ест в фрасунку, в страху, в замешаню и розмаитых небезпеченствах* (Рад., Опов., с. 310); *Правда же мѣтва с(т) не тылко называетса хлѣбо(м) дїшевны(м), бо я(к) хлѣ(б) тѣло, та(к) она дїшу лю(д)скую посилѣ(т)* (МІКСВ, с. 348). Такий спосіб синтаксичного оформлення

порівняння зберігається і в сучасній українській мові, де роль співвідносних слів виконують лексичні одиниці *так, як* [4, с. 110].

Порівняльна структура могла бути оформлена і за допомогою співвідносних слів *чим, ... тим*: *Чим бовѣм слонце матерьяльное естъ на небѣ межѣ седма планетами, тым вѣра православная ест межѣ вѣсма побожными учинками* (Старушич, Казання, с. 267).

Нанижуючи порівняння, автори повторювали той же сполучник або ж використовували різні, поєднуючи в одному мікроконтексті сполучники з книжного та народнорозмовного джерела: *И ижъ она є(ст) коренем вѣсѣхъ добродетелей, вшелакои заслуги, вшелакои досконалости, є(ст) межѣ иньми цнотами, як матка межѣ цорками, якъ пнакъ межѣ галуземъ, як голова межѣ члонками позверховными, як ср(д)це межѣ члонками внутрными* (МІКСВ, с. 135); *Хѣ Спѣтъль, яко другій Іосифъ ... з дѣи своей нѣби з жи(т)ниці богатой пре(з) Пре(ч)стое тѣло свое, нѣби пре(з) рѣку найчистиую, частку славы своей н(б)снои, яко буйный колос, пускает на сей падол земный* (Рад., Огородок, с. епз).

Засвідчено випадки оформлення порівняльної структури за допомогою спеціальних лексичних засобів – слів зі значенням «порівняння, порівнювати»: іменника *подобенство* або дієслівних форм *подобен, ровняти, прировняти, уподобитися*:

- **мати подобенство**: *Великое маєтъ подобенство Дѣхъ Стѣий до дѣи нашей* (Рад., Огородок, с. рві); *Что за подобенство славы Н(б)снои до снѣгу* (Рад., Огородок, с. счв);

- **подобен**: *Як естъ подобенъ ... нашъ Антоній Печерскій Аврааму стѣому ѿ томъ слово ... мѣти ѿбецую* (Рад., Огородок, с. еѣ); *Кто ж не видит, же свѣтъ сей прелестный ест подобный славному оному маляревъ ...* (Рад., Огородок, с. еѣ);

- **ровняти** *Марію, котораа пієнкнстю ровняется Слнцу* (Рад., Огородок, с. тѣи) *Кто ся тут на земли ... ровнет до высокихъ и барзо вынесеных Кедрѡвъ, кто ся ровняетъ до Купарису, кто до финику* (Рад., Огородок, с. хпг);

- **прировняти**: *Слухачу Православный, належало бы мнѣ Прп(д)бнаго Ѳеодосіа, нашего Печерскаго не до крущцов земных, але до целнѣйших Планетъ Нб(с)ных прировняти* (Рад., Огородок, с. ткг); *Прп(д)наго ... оца нашего Антоніа Печерскаго, коли Црковъ Матка нѣа прировнати можетъ до Слнца, ... до Луны и Свѣзды* (Рад., Огородок, с. ткг);

- **оуподобитися**: *Если Прп(д)бный Оѣъ нѣѣ Ѳеодосіи в обители стѣой Печерской естъ бисером, то слушине стѣаа обите(л) сіа оуподобитися может до Цр(с)твѣа Нѣа емпирійского* (Рад., Огородок, с. тае).

Ще один спосіб вираження порівняння – це конструкція з прийменником *на киталт*, запозиченим через польське посередництво з німецької мови (ЕСУМ III, с. 172): *... Прасою называєтъся законъ ... бо законъ на киталтъ прасы кожного члѣвка притискаєтъ и примушаєтъ* (Галят., Ключ, с. 84); *... естъ подобный своим киталтомъ иннымъ орломъ, бо єдну ногу маєтъ на киталтъ гуси, другую за(к)рываетеленую на киталтъ инны(х) орловъ* (Рад., Вінець, с. рка). Прийменникове сполучення *на киталт* залишилося в українській мові до сучасного періоду (СУМ IV, с. 426).

Граматичним засобом вираження порівнянь є конструкції з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників. В українській мові досліджуваного періоду активізувалося творення форм вищого ступеня порівняння за допомогою суфікса *-ѣиш* та *-иш* [3, с. 116, 118], що відображено і в опрацьованих текстах: *А межѣ вѣсѣми дарами Бѣкими не маш зацнѣйшихъ и дорожшихъ даровъ, яко вѣрити в Хѣ Снѣ Бжѣа* (Рад., Огородок, с. ека); *Обернѣм свой азык до розныхъ сторонъ посполства а запитаймо: Что естъ милишого? Что є(ст) вдачнѣйшого? Что естъ позжитечнѣйшого на свѣтъ?* *Подобно з ѡалмистою ѡ(т)повѣдѣтъ, згода. Так великое естъ правѣ добро згода, же на земли нѣчого вдачнѣйшого слышатисѣ, нѣчого пожаданнѣйшо(е), нѣчого лѣпшого знайтисѣ не может* (Рад., Огородок, с. аркс).

У проповідях часто засвідчено прикметники найвищого ступеня порівняння, утворені за допомогою префікса **най-** [3, с. 121], що й у сучасній українській мові є основним граматичним засобом вираження цієї форми: *Другій даръ межѣ дарамѣ Бѣжими найдорожійѣ і найзацнѣйшійѣ естъ терпѣти что на семъ свѣтъѣ для Хѣ* (Рад., Огородок, с. сѣд). У наведеному далі контексті стилістичного ефекту досягнуто шляхом побудови градаційного ряду, який утворено за допомогою прикметників у формах ступенів порівняння *пѣнкное – пѣнкнѣйшое – найпѣнкнѣйшое*: *Пѣнкное Нѣо з пѣнкности звѣздечной, пѣнкнѣйшое з свѣтлости мѣса(ч)ной и найпѣнкнѣйшое з свѣтлости слнечной, бо оно е(ст) родом и початком вшелакоу свѣтлости* (Рад., Огородок, с. уѣа). Атрибутив *пѣнкний* «гарний, красивий» запозичено з польської мови.

У функції порівнянь засвідчено структури, утворені додаванням кількісно-означального прислівника *далеко* «значно, більше» до прикметника у формі вищого ступеня, чим підкреслювали надмірну інтенсивність ознаки, напр.: *... шукати в насъ будетъ Хѣ ... цнотъ далеко над сіи зацнѣйшихъ, то естъ ялмужны и мл(с)рдѣ* (МІКСВ, с. 181); *Утѣшаеть тутъ слухъ наш музыка вдѣчнаѣ, але в нѣѣ музыка далеко вдѣчнѣйшаѣ будет* (Рад., Огородок, с. сѣа). Окрім українського прислівника *далеко*, уживався полонізм *барзѣй*: *Присмотрѣса, чѣвѣче, соловю, которому дна и ночи на выславлене своеѣо Творца, далеко барзѣй чѣвѣкъ вдѣчнѣйшій быти повиненъ* (Рад., Вінець, с. рѣе зв.). Такі форми утворювали і прислівники, що засвідчено українськими пам'ятками XVI–XVII ст. [2, с. 39].

У досліджуваних творах натрапляємо на порівняння, де інтенсивний ступінь вияву порівнюваної ознаки виражено конструкцією з прийменником *над*: *... абым в мѣтвахъ моихъ Г(с)да Бѣа просил за тотъ добро чин(н)остю над слнѣце сялючій домъ и жъ бы в славѣ несмертелной и в повазѣ неводѣмѣнной зоставал* (МІКСВ, с. 243); *Абы дѣѣа ієрейскаѣ на(д) промени солнечны была чистѣйшаѣ* (Рад., Проп., с. 8). Порівняльне значення цього прийменника, що вживається для позначення вищої міри ступеня порівняння, більшої кількості, зберігається і в сучасній українській мові (СУМ V, с. 59–60).

Тексти проповідей засвідчують, що своєрідним засобом вираження порівняльно-зіставлювального значення був повтор слів: *Что бѣглость в бисерѣ, то чистота а звлацѣя девическаѣ в чѣвѣку. Повабляеть бѣглость бисера око чѣвѣче до себе, повабляеть чистота в чѣвѣку девическаѣ око Бѣское до себе* (Рад., Огородок, с. тѣд); *Сдобить перстень руку чѣвѣч(с)кую, в Варнава Лебедевичъ здобилъ правую руку Цркви Матки нѣшій* (Рад., Проп., с. 22).

Отже, досліджувані тексти демонструють різноманітні засоби для вираження порівняльного значення. Передусім це одиничні сполучники книжного і народного походження, які приєднували порівняльний зворот: *яко, якоже, якобы, аки, як, нѣби*. Порівняльне значення виражали співвідносні слова *яко... тако, якъ... такъ, чим, ... тим*. Засобом вираження порівняльного значення були прийменникові конструкції з прийменником *на кшталт*. Інтенсивний ступінь вияву порівнюваної ознаки передавали за допомогою прийменника *над* і кількісно-означального прислівника *далеко* «значно, більше». Граматичним засобом вираження порівнянь були конструкції з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників.

Для оформлення порівнянь удавались до спеціальних лексичних засобів – слів зі значенням «порівняння, порівнювати»: іменника *подобенство* або дієслівних форм *подобен, ровняти, прировняти, уподобитися*. Своєрідним засобом вираження порівняльно-зіставлювального значення був повтор слів.

Список скорочень джерел дослідження

Галят., Ключ – Галятовський І. Ключ розуміння / І. Галятовський // Галятовський І. Ключ розуміння / підг. до вид. І. П. Чепіги. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 53–211.

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Зиз., Повчання – Поученіє Лаврентія Зизанія, сказанное при погребеніи княгини Софіи Чарторыйской // Крыловскій А. Львовское Ставропигіальное братство: Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія. Съ тремя рисунками. – Київ, 1904. – С. 53–64.
- Коп., Казанія – Копистенскій З. Казанье на ч̣(с)тномъ погребѣ блженнаго мужа и превелебнаго ѿ(т)ца ку(р) Еліссея в іеросхи(м)насахъ Евѳуміа Плетенецкаго / З. Копистенскій // Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 110–126.
- Коп., Омліа – Омліа албо казанье на Роковую Памать в Бѣѣ Велебнаго Блженнои Памати ѿ(т)ца Еліссея в схиммонасахъ Евѳуміа Плетенецкаго Архімандрита Печерскаго Кіевско(г) // Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 147–172.
- МІКСВ – Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – 546 с.
- Мог., Хрест – Могила П. Хрест Спасителя і кожної людини / П. Могила // Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 271–290.
- Рад., Вінець – Радивилловскій А. Вѣнецъ Хвѣ. – К., 1688.
- Рад., Огородок – Радивилловскій А. Огородокъ Маріи Бѣы. – К., 1676.
- Рад., Опов. – Крעותень В. І. Оповідання Антонія Радивилловскаго / В. І. Крעותень. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 208–381.
- Рад., Проп. – Марковскій М. Антоній Радивилловскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в. (Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія его сочиненій и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка), съ приложеніемъ неизданныхъ проповѣдей изъ рукописныхъ «Огородка» и «Вѣнца». – К., 1894. – С. 12–20.
- Старушич, Казанія – Казанія погребне над тілом ... пана Іллі Святополка Четвертенскаго // Крעותень В. І. До історії української барокової учительсько-ораторської прози. Казанія Ігнатія Оксентовича Старушича на погребі князя Іллі Святополк-Четверте[и]нського / В. І. Крעותень // Українське літературне барокко. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 244–271.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- Туптало – Титовъ Ан. Проповѣди святиителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи. – Москва, 1909. – IX + 135 с.

Список використаної літератури та джерел

- 1 Городенська, К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
- 2 Гринчишин, Д. Ступенювання прислівників в українських пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. / Д. Гринчишин // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 10. – Житомир, 2003. – С. 33–46.
- 3 Грищенко, А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 208 с.
- 4 Кононенко, В. Синоніміка порівняльних конструкцій / В. Кононенко // Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : зб. статей. – К. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 102–117.
- 5 Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 359, [1] с.